ÎN LEGĂTURĂ CU HASDEU ŞI CU OBIECTIVITATEA ŞTIINŢIFICĂ

DE

CICERONE POGHIRC

Preocuparea pentru problemele substratului limbii române m-a determinat acum mai bine de 10 ani să cercetez opera lui B. P. Hasdeu, şi lectura ei a făcut să se nască în mine un interes şi o admiraţie care, în loc să scadă pe parcursul celor cîteva zeci de mii de pagini, s-a adîncit şi s-a consolidat cu trecerea timpului. Convins că adunarea şi sistematizarea nenumăratelor sale idei juste şi astăzi sau cel puţin bogate în sugestii fructuoase, dar risipite în publicaţii greu accesibile şi de aceea uitate, ar constitui un real folos pentru lingvistica şi filologia românească actuală, am publicat la Editura ştiinţifică volumul *B. P. Hasdeu lingvist şi filolog* (1968, 247 p.), un prim pas în valorificarea mai largă a operei sale.

Lucrarea a constituit în două rînduri obiectul atenţiei acad. Iorgu Iordan [1].

Dacă în cele două recenzii ar fi vorba numai despre lipsurile lucrării şi ale autorului ei, respectul pentru acad. Iordan mi-ar impune să tac, aşa cum am făcut după primul articol. Cum însă sînt contestate direct (sau sub pretextul lipsurilor mele) tezele de bază ale lucrării — valoarea excepţională a teoriilor lui Hasdeu, iar pentru cei cărora de fapt le este adresată în primul rînd cartea (tinerii specialişti şi publicul larg, mai puţin cunoscător al problemei) autoritatea acad. Iordan poate cîntări mai greu decît argumentele mele, mă văd nevoit să răspund, repet, nu pentru mine, ci pentru Hasdeu.

În articolul din „România literară" se afirma exact contrariul celor demonstrate de mine şi, de fapt, un lucru contradictoriu în sine : Hasdeu este genial, dar opera sa are puţină valoare. Citez : „Ideea că el a fost genial s-a impus, şi ea există pînă astăzi în mintea oricărui intelectual

[1] În „România literară", nr. 2 din 9. I. 1969, p. 1 şi 12 (*Despre reconsiderarea trecutului cultural*) şi în „Limba română" XVIII, 1969, nr. 3, p. 285 — 291. Alte recenzii : Acad. Al. Graur, SCL, XX, 1969, 2, p. 225 — 226 ; I. Mării, „Steaua", XX, 1969, 6, p. 118 — 119 ; N. Ş. Tanaşoca, RESEE, VII, 1969, 3, p. 555 — 556 ; M. Ungheanu, „Luceafărul", nr. 52 din 28. XII. 1968, p. 2, col. 1 — 3. ; G. Mihăilă, "Ramuri", nr. 1, 1970, p. 13.

BDD-A11083 © 1970 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:39:25 UTC)

român. În ce priveşte însă valoarea operei sale, istorice, filologice şi lingvistice, părerile specialiştilor atît din vremea lui, cît şi din generaţiile următoare, au fost în general defavorabile" (p. 12). Ulterior, în recenzia din „Limba română", se recunoaşte din nou valoarea personalităţii lui Hasdeu, dar, fără a se mai da o judecată de ansamblu asupra operei lui, îi sînt contestate teoriile sau sînt considerate exagerate, dacă nu nefundate sau chiar greşite, aprecierile mele despre aceste teorii. Voi lua pe rînd fiecare argument.

Prima obiecţie (de altfel, obiecţia fundamentală a recenziei) este că aprecierile mele au „ton şi stil apologetic" (p. 286, col. 1, unde se dau trei citate şi se trimite la alte cîteva pagini). Sînt incriminate aici, evident, expresii cum ar fi: „contribuţia... uriaşă"; „intuiţia... genială"; „aportul uriaş"; „realizări ştiinţifice excepţionale". Cum altfel însă ar putea fi caracterizată o personalitate de geniul căreia, cum afirmă chiar acad. Iordan (*loc. cit.*), nu s-au îndoit nici măcar adversarii săi, şi o operă care prin monumentalitatea ei nu a mai fost egalată la noi decît de a lui N. Iorga? Nu altfel se exprima acad. Rosetti în LR, XII, 1963, 5, p. 459—463, iar citatul nostru de la p. 145 trimite la o lucrare de acum 30 de ani a prof. I. C. Chiţimia, unde se afirmă exact acelaşi lucru.

Urmează o serie de citate calificate drept „exagerări", iar unele dintre ele sînt comentate. Răspund numai la acestea.

Una din cele mai de seamă teorii ale lui Hasdeu, *circulaţia cuvintelor*, „cea mai importantă teorie formulată pentru întîia oară de un român în lingvistica generală" (D. Macrea, *Lingvişti şi filologi români*, Bucureşti, 1959, p. 101), este considerată de acad. Iordan un fapt „aşa de clar pentru un lingvist serios"... „încît nu s-a simţit nevoia să se insiste asupra acestui aspect, înţeles oarecum de la sine" (p. 286, col. 2). Amintim că şi legea lui Arhimede sau Newton erau la fel de evidente, dar formularea lor ştiinţifică a revoluţionat fizica timpului. „Evidenţa" faptului n-a împiedicat totuşi lingvişti „serioşi" ca Roesler, Kopitar, Cihac să se îndoiască de caracterul latin al limbii noastre. Lipsa de ecou a teoriei este explicată de acad. Iordan nu prin faptul că Hasdeu a publicat-o în limba română, fapt care, după d-sa, „nu putea fi un obstacol serios în răspîndirea ei" (la 1880 ! V. Iorgu Iordan, *L'importance du roumain pour les études de linguistique romane*, raport la al XII-lea Congres internaţional de lingvistică şi filologie romanică, p. 12—13, unde se vorbeşte de „spaima" de română a unor celebri romanişti contemporani), ci prin lipsa de interes a ideii. În absenţa unei cercetări speciale asupra operei contemporanilor lui Hasdeu, este greu să se afirme ce ecou a avut în străinătate teoria circulaţiei (el există sigur în corespondenţa lui Ascoli şi Schuchardt cu Hasdeu), dar chiar dacă nu a avut e c o u, ea a avut, cred, e f e c t, căci după Hasdeu nici un lingvist serios n-a mai îndrăznit să susţină cu argumente statistice că româna n-ar fi limbă romanică. Cît priveşte definiţia teoriei lui Hasdeu dată de acad. Iordan („cuvintele îşi manifestă valoarea în context", *loc. cit.*), ea este, cred, unilaterală, *şi* numai aşa îmi explic identificarea teoriei lui Hasdeu cu vorbele Mitropolitului Simeon Ştefan „Cuvintele trebuie să fie ca banii...". Dacă nu m-am referit la acesta este nu pentru că nu aş fi cunoscut frumoasa imagine pe care o recită toţi elevii de liceu, ci pentru că între cele două idei singurul termen comun este comparaţia cu banii. Mitropolitul

BDD-A11083 © 1970 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:39:25 UTC)

enunţă un criteriu normativ, de limbă literară, alegerea acelor cuvinte „carele le înţeleg toţi" (ele pot fi înţelese de toţi chiar dacă nu circulă curent), în timp ce la Hasdeu este vorba de un criteriu de stabilire a unui fapt de istoria limbii — structura ei etimologică pe baza frecvenţei cuvintelor, sunetelor şi formelor. Ar fi trebuit mai degrabă să mă refer la teoria lui Eftimie Murgu, care la începutul secolului răspundea unui „detractor anonim" al limbii române exact cu argumentele lui Hasdeu (v. G. Bogdan-Duică, *Eftimie Murgu*, 1937, p. 32 ş. u.). Asupra faptului ne-a atras atenţia înaintea publicării cărţii colegul Al. Ionaşcu, dar nu l-am mai pomenit, din lipsă de spaţiu, cînd m-am convins că Hasdeu nu cunoştea teoria lui Murgu. Cît priveşte consideraţia că „Poghirc simte că această afirmaţie a autorului [referirea la economia politică, n. n.] ar scădea întrucîtva valoarea teoriei" (p. 286, nr. 1), ca om al epocii în care progresul ştiinţei a fost adesea determinat de aplicarea legilor unor domenii asupra altora, declar că sentimentul atribuit mie de acad. Iordan nu-mi aparţine.

Referirea (p. 286—287) la M. Kogălniceanu (care spunea că traducerile nu fac o literatură) ca antecesor al lui Hasdeu în ideea că adevărata limbă românească, care trebuie să constituie obiectul de studiu al lingvistului, nu trebuie căutată în stîngacele traduceri religioase ale secolelor XVI—XVII, ci în documentele originale, nu cred că îl privează pe Hasdeu de întîietate pentru domeniul lingvisticii, cu atît mai mult cu cît el aducea importante argumente, de strictă specialitate, neglijate de majoritatea celor ce i-au urmat (v. p. 98—99 ale lucrării).

În continuare (p. 287, col. 1) acad. Iordan afirmă că „n-a fost nevoie să se aştepte... pînă la apariţia *Dicţionarului etimologic al limbii latine* de A. Meillet şi A. Ernout... pentru ca unii lingvişti clarvăzători să-şi dea seama de justeţea acestei idei..." (considerarea etimologiei ca o istorie a cuvîntului) şi se referă la unele cercetări etimologice ale lui Schuchardt şi Jud. Afirmaţia este adevărată, dar eu nu am susţinut că s-a aşteptat pînă la apariţia *Dicţionarului* (1932), ci mă refeream la întreaga activitate a lui A. Meillet: el dăduse un strălucit exemplu de aplicare a acestei idei în teza sa de doctorat *De indo-europaea radice* *men- „*mente agitare*" (1897), care precedă toate lucrările citate de acad. Iordan, exemplu continuat în alte lucrări ale sale (v., de ex., *Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave*, 1902—1905). Dacă m-am referit la *Dicţionarul etimologic*, am făcut-o pentru că în prefaţa acestuia A. Meillet face o largă teoretizare a etimologiei, care aminteşte de Hasdeu şi se deosebeşte de etimologiile „fonetice" curente în epocă. Cît priveşte afirmaţia acad. Iorgu Iordan că „histoire des mots" are la Meillet „o semnificaţie întrucîtva diferită, ceva mai limitată decît la Schuchardt şi Jud..., care fac şi geografie" (*loc. cit.*), ea îl nedreptăţeşte pe cel care a introdus ideile geografiei lingvistice în indo-europenistică — lucru mai dificil decît în cazul limbilor vii (v. *Les dialectes indo-européenes*, 1908) —, care a utilizat ca nimeni altul formele dialectale italice în etimologia latină şi a fost un fervent susţinător al lui J. Gilliéron (v. Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică*, Bucureşti, 1962, p. 305, pe viitor citată *Lgv. rom.*). De altfel, ceea ce apreciam în mod deosebit la Hasdeu era nu ideea „istoriei cuvintelor", formulă de care s-au prevalat şi alţii, fără să o aplice

BDD-A11083 © 1970 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:39:25 UTC)

cu adevărat, ci aceea suită de reguli precise care fac din etimologia blamată de Voltaire o ştiinţă exactă, reguli pe care zadarnic le-am căuta în celebrele lucrări ale lui A. Pott sau G. Curtius, ori în prefeţele marilor dicţionare etimologice (v. p. 141—145).

A treia categorie de observaţii priveşte acele păreri ale noastre despre valoarea teoriilor lui Hasdeu care sînt, după părerea acad. Iordan, „simple declaraţii", unele „necontrolate sau chiar greşite" (p. 287, col. 1). Una din ele ar fi afirmaţia de la p. 77 că „Baudouin de Courtenay... a fost, am putea spune, « descoperit » pentru ştiinţa europeană de B.P.Hasdeu" (acad. Iorgu Iordan omite semnele citării de la cuvîntul „descoperit", care vine, de altfel, după „am putea spune"). După d-sa, afirmaţia noastră s-ar baza numai pe faptul că „numele lui « apare frecvent » în lucrările compatriotului nostru, « care i-a prevăzut o carieră strălucită »". Amintim că în 1876, cînd a scris Hasdeu studiul *Baudouin de Courtenay şi dialectul slavo-turanic* (la care trimitem în sprijinul afirmaţiei noastre, *loc. cit.*, şi în care sînt exprimate aprecieri entuziaste şi juste despre tînărul savant), lingvistul polonez scrisese abia cîteva lucrări, una singură în germană despre analogie în declinarea poloneză, restul în rusă (limbă cunoscută pe atunci de foarte puţini indo-europenişti, de şi mai puţini toreticieni ai lingvisticii şi de aproape nici un romanist), în reviste care rar ajungeau în marile centre lingvistice ale Europei, în timp ce „Columna lui Traian" cu articolul citat era trimisă de Hasdeu lui Curtius, Ascoli, Schuchardt, G. Paris, M. Bréal, Max Müller ş. a. De altfel cele arătate nu urmăresc să demonstreze că Hasdeu l-ar fi făcut celebru pe Baudouin de Courtenay, ci doar că el şi-a dat seama poate cel dintîi de valoarea excepţională a acestuia. Cum arătam, abia mult mai tîrziu F. de Saussure a caracterizat pe Baudouin şi pe elevul său, N. Kruševski, ca pe singurii lingvişti ai epocii care au înţeles cu adevărat ce este limba.

În continuare recenzentul citează un pasaj de la p. 85, în care spuneam că „Hasdeu a fost printre primii care au cerut respectarea cu stricteţe a legilor fonetice", fără să spună în ce ar consta greşeala (ca, de altfel, în numeroase alte locuri, unde se dau citate necomentate). După cum se ştie, noţiunea de lege fonetică în toată rigoarea ei, „fără excepţii", a început a fi elaborată teoretic de neogramatici pe la 1868 şi a fost formulată definitiv către 1878 (v. Iorgu Iordan, *Lgv. rom.*, p. 23—25). Pînă la această dată se formulaseră unele reguli de concordanţe, printre care cea mai celebră, „mutaţia consonantică" a lui J. Grimm, dar ele admiteau atîtea excepţii, încît nu puteau fi considerate legi ştiinţifice. Abia explicarea acestor excepţii prin alte reguli a dat corespondenţelor formulate anterior un caracter riguros şi „mutaţia" lui Grimm a devenit „lege" doar după ce Verner i-a legiferat excepţiile. La p. 85 şi 115 dau trimiteri la lucrări ale lui Hasdeu dintre 1874—1881 în care el afirmă că „aplicaţiunea legilor filologice dă astăzi nişte rezultate tot atît de sigure ca şi a oricărei ştiinţe pozitive" (1874), făcînd din lingvistică „algebra ştiinţelor sociale", iar în continuare arăt disputa lui cu latiniştii şi cu Cihac pentru nerespectarea acestor legi. Nu văd, aşadar, ce este exagerat în cele afirmate la p. 85. Cît priveşte părerea mea dacă legile fonetice ale neogramaticilor „le putem într-adevăr socoti legi din punct de vedere filozofic?" (LR, p. 287, col. 2), expusă clar de

BDD-A11083 © 1970 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:39:25 UTC)

mine în *Probleme de lingvistică generală*, V, Bucureşti, 1967, p. 10—11, ea nu-şi avea locul într-o lucrare în care e vorba de ideile lui Hasdeu şi nu de ale mele.

Acad. Iorgu Iordan i se pare echivocă fraza de la p. 111, unde se afirmă „Hasdeu respinge de la început... [termenul] de *ştiinţa limbii*, ca nefiind potrivit pentru un termen tehnic, întrucît se schimbă de la o limbă la alta", căci după d-sa, n-ar fi clar ce se schimbă : *termenul*, sau *ştiinţa* însăşi ? Nu văd însă cum poate fi vorba de echivoc într-o frază care începe cu „dintre aceşti termeni..." (lăsat la o parte de acad. Iordan), în care este vorba numai de *termen* şi nu de *ştiinţă*, iar expresia *ştiinţa limbii* e dată în caractere cursive. Mai departe însă acad. Iordan spune că „afirmaţia nu corespunde realităţii : dacă H. a respins de la început acest termen, cum se face că în 1882, de ex., publică *Studie de ştiinţa limbei* ?" (p. 287, col. 2). Acest „de ex." e *un singur* exemplu şi nu văd cum, pe baza unei inconsecvenţe întîmplătoare, se poate nega realitatea faptului că Hasdeu, în *Principie de lingvistică*, discută pe patru pagini (37—40) problema, pronunţîndu-se net pentru termenul *lingvistică* (pentru care aduce argumente importante), pagini la care eu fac trimitere exactă, dînd citate *in extenso* (p. 111—112).

Explicarea apariţiei gramaticii comparate prin tenebrosul „spirit romantic german" (explicaţia curentă, v. Iordan, *Lgv. rom.*, p. 9, care necesită însă la rîndul ei alte explicaţii) nu ni se pare preferabilă aceleia date de Hasdeu : ea „se datoreşte nu creştinismului, ci spiritului revoluţionar cosmopolit al secolului trecut", graţie căruia „au devenit egale dinaintea ştiinţei toate limbile sub raportul naţional şi toţi cetăţenii pe terenul politic" (v. *Hasdeu lingvist şi filolog*, p. 131—132).

La p. 141 arătam critica abuzului de reconstrucţii (condamnat, de altfel, şi de acad. Iordan, *Lgv. rom.*, p. 10—11 ş. a.) făcută de Hasdeu, care a atras „atenţia asupra *surselor interne ale vocabularului*, pe care avea să le studieze cu strălucire elevul său Lazăr Şăineanu". Acad. Iordan consideră că, dimpotrivă, „Concepţia lui Şăineanu.. îşi are punctul de plecare în lupta începută de mult şi continuată mai ales de creatorul geografiei lingvistice contra reconstruirii abuzive de etimonuri...", lucru pe care eu nici nu l-am negat ; dar nu văd de ce geografia lingvistică ar fi şters din mintea lui Şăineanu cel mai apropiat elev al lui Hasdeu timp de atîţia ani, influenţa primului său maestru.

Afirmaţia de la p. 114, care de fapt aparţine lui E. Petrovici, G.Mihăilă ş. a., că aspectul fonetic al cuvintelor slave din româneşte corespunde „epocii în care grupurile etnice slave au fost asimilate definitiv de români" nu este, cred, în contradicţie (cum crede recenzentul, p.287—288), cu aceea că sub aspect fonetic cuvintele slave intrate în română „au fost mereu readaptate la forma mai nouă pe care românii o auzeau de la conlocuitorii slavi" (*ibid.*), ci e urmarea ei firească.

Contradicţia dintre atitudinea mai mult decît sceptică a lui Densusianu faţă de ceea ce predecesorii atribuiseră substratului şi teoria lui că substratul limbii române ar fi nu limba dacă, ci ilira, îi aparţine lui Densusianu, şi nu mie. El admitea substratul în teorie, dar îl ignora în practică (v. HLR, mai ales p. 8, 18, 20, 29, 37—39 pentru negare şi 26—28 pentru iliră). Afirmaţia acad. Iordan că la Densusianu „e vorba de alt substrat, şi aceasta, din cauză că, după Densusianu, poporul român

BDD-A11083 © 1970 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:39:25 UTC)

s-ar fi format în sudul Dunării" (p. 288, col. 1) este adevărată mai degrabă invers : constatînd asemănările substratului românei cu albaneza, pe care pe atunci unii cercetători o considerau de origine iliră (lucru nedemonstrat nici pînă astăzi), Densusianu, ca şi Philippide, i-a mutat pe români în sudul Dunării, pentru a-i pune în contact cu albaneza. În realitate, cum am încercat să arăt (RRL, XII, 1967, 1, p. 33 ş. u. şi ILR, II, p. 365), elementele comune românei cu albaneza, afară de cîteva lucruri evident recente, se explică suficient prin fondul comun moştenit din indo-europeană de către protoalbaneză şi de limba dacă (substratul limbii române), fără să fie neapărat necesar să considerăm albaneza derivată din daco-moesiană, sau, dimpotrivă, ilira ca substrat al limbii române, şi, mai ales, fără să fie nevoie să mutăm pe albanezi în nord ori pe români în sud de dragul unor teorii insuficient demonstrate. Acad. Iorgu Iordan îmi atribuie că aş considera profund greşită ideea că poporul român s-ar fi format în sudul Dunării. Dacă prin aceasta se înţelege (cum crede Philippide, de ex.) că româna s-a format e x c l u s i v în sudul Dunării, atunci sînt, într-adevăr, de părere că ideea e „profund greşită". În realitate însă aprecierea mea se referă la i l i r i s m u l lui Densusianu. Iată fraza : „la noi, Ovid Densusianu, care a avut o atitudine mai mult decît sceptică în privinţa substratului, a pornit de la ideea profund greşită, pe care n-a demonstrat-o niciodată, că substratul limbii române ar fi nu limba dacă, ci ilira...". Nu e singurul loc unde, prin trunchierea citatului sau printr-o interpretare preconceputâ ori numai grăbită mi se atribuie ce n-am afirmat. Pentru a mă combate în ceea ce de fapt nu am susţinut, acad. Iordan apelează la „o operă oarecum oficială" (p. 288, col. 1), *Istoria României* I. Mai întîi, nu mi se pare ştiinţific a vorbi de o ştiinţă „oficială", la care să apelăm în locul argumentelor, şi de alta „neoficială", deci dinainte condamnată : ştiinţa poate fi *adevărată* sau *falsă*, şi acest lucru nu rezultă din decretele academiilor. Apoi, ca latinist, nu puteam ignora faptul că romanitatea orientală a existat şi la nord şi la sud de Dunăre. În plus, felul cum este reprodusă ideea tratatului nu mi se pare corect : acad. Iorgu Iordan afirmă că ideea că „poporul român s-ar fi format în sudul Dunării" este „acceptată parţial de toţi istoricii limbii române, ba şi de *Istoria României* I", cînd în realitate tratatul, care vorbeşte doar de r o m a n i t a t e a nord şi sud-dunăreană şi de legăturile celor două regiuni, afirmă clar că „poporul român şi limba românească... s-au format, în ultimele secole ale mileniului I e. n., în spaţiul de la nordul Dunării de jos, avînd ca teritoriu-nucleu ţinuturile de deal şi de munte ale Daciei" (*op. cit.*, p. 808).

Referitor la p. 200, acad. Iorgu Iordan afirmă : „Problemele generale ale romanisticii le pusese *numai* Diez, *nu* şi Gröber [sublinierea noastră, C. P.]. Acesta din urmă este « editorul » (adică iniţiatorul şi responsabilul) celebrului *Grundriss der romanischen Philologie*, o colecţie de studii a diverşi specialişti...". Fără a ignora că *Grundriss*-ul este o lucrare colectivă şi fără a compara importanţa lucrărilor lui Diez cu ale lui Gröber (cu o pagină înainte, p. 199, numisem numai pe Diez „creatorul gramaticii comparate a limbilor romanice"), nu înţeleg de ce i se interzice atît de categoric lui Gröber să fi pus şi el probleme

BDD-A11083 © 1970 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:39:25 UTC)

generale ale lingvisticii romanice. Este drept că atunci cînd citasem pe Gröber, pentru comoditate, mă refeream la întreaga colecţie (cum se face în general); dar Gröber nu este numai „editorul" (cum scrie acad. Iordan), ci şi coautor al celebrului *Grundriss*, în care s-a ocupat tocmai de probleme generale (v. Iorgu Iordan, ILR, p. VII şi *Lgv. rom.*, p. 7, unde se citează importante studii ale lui Gröber din *Grundriss*). În afară de aceasta, Gröber a mai scris şi alte lucrări, nu lipsite de importanţă. Ce altă autoritate aş putea cita pentru istoria lingvisticii romanice, decît pe acad. Iorgu Iordan însuşi, care, în *Lgv. rom.* scrie: „Caracteristic pentru atitudinea lui [Meyer—Lübke, n. n.] faţă de problemele lingvistice în general este chipul cum şi-a însuşit teoria lui Gröber relativ la compararea limbilor romanice, cu scopul de a reconstitui latina populară Ipoteza lui Gröber, foarte ingenioasă şi de o construcţie riguros matematică..." (p. 27—28). „Printre ceilalţi romanişti trebuie menţionat, în primul loc, G. Gröber, care, în *Grundriss der romanischen Philologie* I, ed. II, p. 272 şi urm., distinge tranşant între vorbirea logică... şi cea afectivă..., punînd astfel bazele întregii cercetări de mai tîrziu, cel puţin în ce priveşte sintaxa afectivă..." (p. 85). „Pentru întîia oară a aplicat această metodă [spaţierea acad. Iordan; este vorba de metoda caracterizării lingvistice, n. n.] în domeniul lingvisticii romanice, Gustav Gröber..." (390). De o importantă (deşi criticată) teorie a lui Gröber se vorbeşte şi în ILR, p. 23—24. Atunci de ce „problemele generale ale lingvisticii romanice le-a pus numai Diez, nu şi Gröber"?

„A lăuda şi a apăra astăzi pe Hasdeu ca susţinător al ideii amestecului limbilor este o greşeală", spune acad. Iordan (p. 288, col. 2). De ce oare? Amestecul lingvistic este o realitate pe care cu greu ar putea-o nega un cercetător obiectiv, în primul rînd un cercetător al limbii române; teoria a devenit evidentă prin cercetările recente asupra bilingvismului la diverse popoare şi este admisă chiar de cercetătorii structuralişti (v., de ex., A. Martinet, *Economie...*, cap. VI, § 27—28; B. Malmberg, „Studia linguistica", XV, 1961, 2, p. 60 ş. a.). De aceea nici nu am avut nevoie să-l „apăr" pe Hasdeu, care, spre deosebire de contemporanul şi prietenul său H. Schuchardt, a avut păreri rezonabile în această problemă. De altfel, vorbind despre Schuchardt, acad. Iordan afirmă: „Tot aşa a căpătat o confirmare strălucită, datorită acestei discipline [geografia lingvistică, n. n.], altă idee a marelui lingvist..., aceea că nu există limbi (mai exact: vorbiri) neamestecate..." (*Lgv. rom.*, p. 196).

Sensul afirmaţiei lui Hasdeu de la p. 120 că „limba" este omenească, iar „dialectele" sînt naţionale, rezultă, cred, clar din cele cinci rînduri care preced propoziţia incriminată de acad. Iordan (p. 288, col 2), şi pe care le-am citat *in extenso* tocmai pentru a evita orice confuzie.

La p. 122 (nu 120, cum se trimite greşit) lucrul asupra căruia insistam era nu acela că „nu există graniţe dialectale propriu-zise", fapt pe

BDD-A11083 © 1970 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:39:25 UTC)

care îl spuseseră şi alţii (Hasdeu însuşi, în *Principie de lingvistică*, p. 56, trimite la G. Ascoli, P. Meyer ş. a.), ci că lipsa graniţelor nu înseamnă că nu există dialecte; cu vorbele lui Hasdeu (*op. cit.*, p. 58) „se confundă capetele dialectelor, nu însă şi porţiunile lor centrale", poziţie avansată şi originală pentru acea vreme (v. întreaga demonstraţie, *loc. cit.*), mai ales dacă ne gîndim că, după un sfert de veac, J. Gilliéron (pe urma altora) afirmase că nu există dialecte, ci numai fenomene dialectale (asupra acestei afirmaţii v. Iordan, *Lgv. rom.*, p. 35, 56, 175 n. 1 ş. a.). Că teoria continuităţii neîntrerupte a luat-o Hasdeu de la J. Schmidt şi H. Schuchardt (nu fără contribuţii proprii) am spus-o clar cu trei pagini înainte (119, nr. 51) şi la p. 136. Părerea acad. Iordan că autorul „teoriei valurilor" este nu numai J. Schmidt, ci şi H. Schuchardt nu o pot împărtăşi, cu tot răspunsul pe care i-l dă lui Meyer-Lübke, care îl criticase pe drept pentru această afirmaţie (v. *Lgv. rom.*, p. 56 şi lunga notă însoţitoare). În locul citat (*Brevier*[2], p. 431 ş. u.) Schuchardt îşi atribuia nu „teoria valurilor", ci „teoria diferenţierii geografice" (*geographische Abänderung*) şi conchidea doar că „ideea plutea în aer". Comparaţia cu valurile apare la Schuchardt (*Vokalismus*, III, 1868, p. 33 ş. u.) ca o simplă imagine nemaireluată şi nedezvoltată ulterior. În plus, la J. Schmidt teoria valurilor e folosită nu atît pentru a explica continuitatea dialectală, idee afirmată şi de alţii înaintea lor, ci mai degrabă trecerea bruscă constatată între dialectele indo-europene în epoca istorică: dacă într-un lanţ dialectal neîntrerupt ABCDEF... inovaţii dialectale pornesc din punctele B şi E şi se extind ca un val asupra dialectelor imediat apropiate (ca în schema $\overline{\text{ABC}}\ \overline{\text{DEF}}$), se ajunge, practic, ca B să se învecineze cu E şi, din pierderea verigilor intermediare, rezultă trecerea bruscă constatată, de ex., de la „dialectele" celtice la cele germanice, de la acestea la cele slave etc.

Referitor la p. 182—183, acad. Iordan scrie: „Cine cunoaşte cîtuşi de puţin istoria limbii române este obligat să respingă ideea lui H., *acceptată de Poghirc* [subl. n.], cu sprijinul lui Vl. Georgiev, că diftongarea lui *e* şi *o* accentuaţi, precum şi palatalizarea labialelor s-ar datora substratului" (p. 288, col. 2). Eu însă nu am afirmat în paginile citate, ca şi în întreaga carte, nimic care să însemne o acceptare a acestor teorii iar în vol. II al ILR, p. 324, îmi exprim rezervele asupra lor. Le-am relatat numai ca atare, arătînd doar că Vl. Georgiev a ajuns de curînd, independent de Hasdeu, la aceeaşi concluzie pentru prima teorie. Adaug acum, pentru ca ideea lui Hasdeu, formulată de altfel de el cu destulă prudenţă (v. p. 183), să nu pară chiar atît de absurdă cum o consideră acad. Iordan, că regretatul acad. E. Petrovici, desigur bun cunoscător al istoriei limbii române, afirmase şi el, la 60 de ani după Hasdeu: „Marele rol jucat de vocalele anterioare şi de yod în romanica dunăreană dinaintea influenţei slave, mai mare decît în celelalte limbi romanice, se datoreşte probabil acţiunii substratului tracic" (SCL, I, 1950, 2, p. 214). Tot în acelaşi scop mai adaug că originea diftongării şi epoca producerii ei nu a fost nici pînă astăzi pe deplin clarificată. Acad. Iordan, în teza sa de doctorat (*Diftongarea lui* e *şi* o *accentuaţi în poziţiile* ă, e, Iaşi, 1921, 352 p.) nu dă un răspuns acestor probleme şi con-

BDD-A11083 © 1970 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:39:25 UTC)

sideră diftongările din diversele limbi romanice ca independente în fiecare din ele. Nerezolvată a rămas problema şi în istoriile limbii române. Explicaţia fonetică-fiziologică nu exclude o posibilă influenţă a substratului, cum nu exclude acest lucru nici epoca timpurie a producerii fenomenului (româna comună, după TILR, II). De altfel şi pentru limbile romanice apusene unii cercetători s-au gîndit la o cauză exterioară, influenţa germanică (v. Iorgu Iordan, ILR, 1957, p. 233—234). Mai menţionez că, pe lîngă explicaţia prin substrat, Hasdeu făcuse pentru diftongare şi apropieri romanice (EMR, I, p. 11, citat de mine la p. 200).

Observaţia referitoare la p. 186 : Hasdeu nu vorbeşte de o *limbă* „pan-tracă", ci de „numeroasa *ginte* pan-tracică", şi, cum rezultă din numeroasele citate şi trimiteri pe care le dau la p. 186—188, el este printre primii care insistă asupra diferenţelor lingvistice importante de pe teritoriul nord-balcanic în antichitate. Acad. Iordan întreabă dacă „există astăzi indo-europenişti care cred că traca şi ilira sînt ramuri ale uneia şi aceleiaşi limbi" ; adeverindu-se cele afirmate de Hasdeu, astăzi se insistă tot mai mult pe deosebirile dintre ele şi aproape nimeni nu mai afirmă că sînt o singură limbă, deşi expresii ca „traco-ilir", „traco-frigian" apar destul de frecvent (pentru problemă v. Vl. Georgiev, *Thrace et illyrien*, LB, VI, 1963, p. 71—74).

La p. 201 citez afirmaţia lui Hasdeu că limba română „ea singură reprezintă ramura orientală a familiei romanice [pasaj omis de acad. Iordan, care citează numai ce urmează], avînd în cumpănă aceeaşi greutate pe care o are ramura occidentală întreagă, adecă dialectele italiene, spaniole, portugheze, provensale, reto-romane şi franceze la un loc". Afirmaţia nu poate fi, desigur, acceptată ca atare, şi în rîndurile următoare încercam doar să arăt cum trebuie înţeleasă şi că ea este adevărată numai pentru anumite fapte (adesea însă foarte importante, ca genul neutru, cazul genitiv-dativ etc., nu simple „cuvinte latine absente în toate celelalte", cum afirmă acad. Iordan). Judecînd însă cu ideile de la 1880, cînd teoria arborelui genealogic (criticată de Hasdeu) era încă predominantă, ea se justifică logic astfel : limbile romanice de vest, mărturii tîrzii ale originalului latin, sînt simple c o p i i ale unui a r h e t i p mai vechi pierdut, în timp ce româna era (pe atunci, înainte de descoperirea limbii dalmate), un arhetip egal ca valoare cu cel care stă la baza tuturor limbilor occidentale. Astăzi, deşi problema se pune în cu totul alţi termeni, lingvişti de talia lui Alf Lombard, Alwin Kuhn ş. a. au făcut afirmaţii asemănătoare cu ale lui Hasdeu şi toţi cercetătorii sînt de acord în privinţa importanţei limbii române pentru lingvistica romanică, inclusiv acad. Iorgu Iordan, care a prezentat un raport cu această temă la cel de al XII-lea Congres internaţional de lingvistică şi filologie romanică de la Bucureşti (1968).

Referitor la p. 221, acad. Iordan afirmă : „compararea lui H. cu Iorga nu-l avantajează pe cel dintîi. . . ". Făceam această comparaţie nu cu intenţia de a sugera că Hasdeu este superior, iar acel „poate" pus în comparaţie se referea la faptul că Iorga nu a atins toate domeniile tratate de Hasdeu (lingvistica, statistica, de ex.). De altfel, diferenţa de epocă împiedică şi ea stabilirea unei scări de valori între Hasdeu şi Iorga.

Cît priveşte frumosul citat (p. 233—234, n. 40) din *Etymologicum Magnum* (p. 289 din recenzie, col. 1), el se referă la „înfrăţirea" e t n i c ă

BDD-A11083 © 1970 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:39:25 UTC)

și politică (nu lingvistică) dintre popoarele balcanice; amintesc însă că astăzi teoria „uniunii lingvistice balcanice" (asupra căreia mi-am exprimat unele îndoieli în RESEE, I, 1963, 1—2, p. 190) prinde tot mai mult teren și chiar acad. Iordan, în raportul amintit, spune despre ideea uniunii lingvistice balcanice „...du point de vue logique, elle me semble généralement acceptable..." (p. 5).

În continuare, acad. Iorgu Iordan notează alte „greșeli" ale cărții, produse de admirația mea „vecină cu fetișismul" (p. 289, col. 1). Departe însă de a-i face lui Hasdeu „un merit deosebit din faptul că a început o lucrare, dar n-a putut-o duce la bun sfîrșit", departe chiar de a-l justifica, eu am căutat o explicație în fraza de la p. 128, trunchiată de acad. Iordan și al cărei sfîrșit sună astfel: „...un bun indo-europenist, oricît de largă pregătire ar avea, trebuie să-și orienteze cercetările mai cu seamă asupra anumitor domenii". Ceea ce lăudam la Hasdeu era faptul că el a ales din indo-europenistică tocmai domeniul care putea să lumineze istoria limbii române (v. p. 128—129) și la aceasta cred că nimeni nu are nimic de reproșat.

Afirmația că gramatica lui Meyer-Lübke „a apărut abia către sfîrșitul vieții lui Hasdeu, cînd acesta se îndepărtase de lingvistică" (p. 200), ar fi greșită, deoarece primul volum a apărut la 1890. Data e exactă, dar ultimul volum avea să apară abia în 1902, iar de la 1884 Hasdeu se dedicase aproape exclusiv muncii la dicționar. În 1890—1892 el e suplinit de Șăineanu la cursurile sale, pe care le neglijează aproape complet după această dată. Lucrările lui de după 1890 sînt aproape exclusiv articole de dicționar, cînd nu se ocupă de probleme nelingvistice. În cei 17 ani pînă la moarte Hasdeu a mai scris abia vreo 30 de lucrări, toate însă puțin importante (cu excepția dicționarului), pe cînd în cei 30 de ani precedenți de activitate științifică scrisese 270 de lucrări filologico-lingvistice. Semnificativ este că *Sic cogito* este din 1892. Aceste fapte justifică, cred, afirmația citată mai sus.

Afirmația mea (p. 83) că „dacă Hasdeu nu și-a definit poziția ca materialistă (ci doar ca pozitivistă, n. n.), aceasta se datorește credințelor sale religioase" ar fi un „merit iluzoriu" pe care i-l atribui lui Hasdeu. Dar tot „merit iluzoriu", cum crede acad. Iordan, să fie și democratismul lui Hasdeu, admis de toată lumea? Cît privește fraza incriminată de la p. 90, în ea opun șovinismul patriotismului, nu le identific, și nu văd din ce a dedus acad. Iordan că „izbucnirile șovine sînt manifestări ale patriotismului" (p. 289, col. 2).

★

Aici se încheie de fapt argumentele recenzentului, pe baza cărora d-sa conchide: „În concluzie afirm, cu deplină convingere, că lucrarea lui Poghirc nu este monografia pe care o merită Hasdeu" (p. 290, col. 2). Și d-sa revine la principala obiecție adusă lucrării (aș spune, de fapt singura, celelalte fiind simple exemple demonstrative) — lipsa ei de obiectivitate.

Fără îndoială că orice apreciere (inclusiv lucrarea mea) cuprinde o doză de subiectivitate. Dar oare să nu aibă chiar nici un merit (în afară

BDD-A11083 © 1970 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:39:25 UTC)

de bibliografie, v. p. 285, col. 2) [2] cartea pe care d-sa o analizează pe atîtea pagini? Totul, de la început pînă la sfîrşit, e exagerare sau eroare? Recenzentul pare mai degrabă că se războieşte cu autorul lucrării, decît că discută argumentele cărţii. Autorului i se atribuie (fără dovezi), în mai multe locuri, că nu ar cunoaşte istoria lingvisticii indo-europene şi slave (v. mai ales p. 288, col. 2 şi 290, n. 2), ceea ce ar fi foarte grav pentru „tînărul profesor de lingvistică indo-europeană", ca şi pentru Universitatea căreia îi aparţine, dacă puţin mai jos nu s-ar spune că nu cunoaşte domeniul românesc şi romanic pentru că... are „pregătire şi formaţie de filolog clasic şi de indo-europenist" (p. 288, col. 2). Nu cred însă că formaţia de indo-europenist şi latinist poate dăuna cuiva care se ocupă de limba română, ci dimpotrivă.

La p. 290, col. 2 mi se impută că aş face afirmaţii „fără dovada de text corespunzătoare". Acad. Al. Graur, în recenzia amintită (p. 25), scrie, dimpotrivă: „Fiecare afirmaţie este sprijinită pe o notă care trimite la un pasaj din operele discutate". Cred că cele 728 de trimiteri şi citate din operele lui Hasdeu şi ale altora, la un text propriu-zis de 180 p., sînt o dovadă grăitoare în acest sens.

Uneori mi se atribuie de către recenzent nu numai afirmaţii pe care nu le-am făcut (v. mai sus), ci şi intenţii pe care nu le-am avut. Se afirmă, de ex., că criticile violente şi adesea injurioase ale lui Hasdeu sînt „nu numai explicate, ci şi justificate" şi se dă ca exemplu p. 167–168, unde spun: „Atacul lui Hasdeu împotriva învăţaţilor ardeleni este de o violenţă nemaiîntîlnită, plin de termeni insultători, un stil de critică la care avea în curînd să renunţe." E justificare oare în această frază, sau reprobare? Cît priveşte continuarea: „El [= *Hasdeu*, nu *atacul*, NB!] demonstra însă totodată... netemeinicia afirmaţiei învăţaţilor ardeleni...", trunchiată tocmai acolo unde rezultă netemeinicia afirmaţiei lor şi dreptatea lui Hasdeu (este vorba de afirmaţia acestora, rezultată din purismul lor latin, că romanii au găsit Dacia pustie în momentul colonizării — idee absurdă, care nu mai e demult admisă de nimeni), ideea lui Hasdeu e în întregime adevărată. Urmează alte exemple în care, după d-sa, aş justifica modul de critică al lui Hasdeu. Mărturisesc că, reprobînd maniera, nu-mi pot ascunde simpatia pentru t a l e n t u l de polemist al lui Hasdeu (mai ales cînd are şi dreptate în ceea ce priveşte fondul ideilor), dar dacă am citat aceste fapte am făcut-o tocmai pentru a arăta că ele dăunează ştiinţei, constituind, în parte, cauzele care i-au atras lui Hasdeu atîtea anticipaţii şi au provocat în bună măsură defăimarea sa (v. p. 229–230), deşi, cum arătam la p. 231, „rezerva pe care au avut-o faţă de Hasdeu generaţiile următoare nu se explică numai prin aceste elemente de ordin subiectiv".

Acad. Iorgu Iordan consideră că în aceste polemici favorizez pe Hasdeu şi defăimez pe adversarii săi, mai ales pe Densusianu şi Philippide.

---

[2] La bibliografia lucrării, elevul acad. Iordan, Aurel Nicolescu, aduce în SCL, XX, 1969, 2, p. 343 – 347 cîteva completări şi corectări, majoritatea utile şi juste, pentru care îi mulţumesc. Ţin doar să precizez că nu m-am angajat să citez toate retipăririle lui Hasdeu, ci numai pe acelea care, dintr-un motiv sau altul, mi-au fost necesare, şi amintesc cît e de dificilă reverificarea unor citate sau trimiteri din Hasdeu, în condiţiile în care o bună parte din „Columna lui Traian" e consultabilă doar în microfilm, iar alte lucrări rare sînt atît de deteriorate, încît bibliotecile nu le mai dau la lectură.

BDD-A11083 © 1970 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:39:25 UTC)

În realitate, lucrurile stau tocmai invers : l-am defavorizat pe Hasdeu (cum recunoaşte chiar acad. Iorgu Iordan la p. 290, col. 1), reproducînd multe din vorbele răutăcioase spuse de el, şi i-am menajat pe cei doi, trecînd sub tăcere spusele lor. Acad. Iorgu Iordan îmi reproşează că „despre Densusianu ...nu ni se arată cum a fost tratat de acesta". Dau (în nota 35, p. 230) trimitere la necrologul făcut lui Hasdeu de Densusianu, unde se arată motivele resentimentelor lui faţă de Hasdeu, dar nu le-am reprodus, din discreţie, căci e vorba de interese mărunte ale lui Densusianu şi de orgoliul său. Cît priveşte pe Philippide, eu nu a c u z, cum îmi reproşează acad. Iordan, ci c o n s t a t. Amintesc că nu Hasdeu, ci Philippide a început polemica şi tonul l-a dat el. Oricine cunoaşte opera lui Philippide (v. de ex. *Specialistul român*), ştie cît de puţin academică şi de nedreaptă era critica sa, ca, de altfel, şi cea a lui Densusianu uneori (v. recenziile acestuia la lucrările lui Philippide, Sextil Puşcariu ş. a. în recent apărutele *Opere*, Bucureşti, 1968, p. 366—375, 640—657 ş. a.). Din respect pentru ştiinţa lui Philippide, am trecut sub tăcere insultele şi am reprodus (p. 230, n. 34) numai cîteva neadevăruri evidente afirmate despre Hasdeu („lipsa de cunoştinţe" fonetice etc.), pe care nu eu, ci Philippide ar fi trebuit să le demonstreze. Netemeinicia afirmaţiilor lui Philippide rezultă, de altfel, indirect din cele spuse de mine despre teoriile fonetice ale lui Hasdeu la p. 115—116 şi 135—136.

Greşit mi se atribuie şi intenţia de minimalizare a operei lui Philippide, dedusă dintr-o frază trunchiată de recenzent. Iată fraza : „..după excepţionala lucrare a lui Hasdeu, *Principie de linguistică*, sinteză superioară a ideilor timpului, cu remarcabile contribuţii personale [*hinc absque* Iorgu Iordan] Philippide publică şi el nişte *Principii de istoria limbii*, modestă aplicare a lucrării cu acelaşi titlu a lui Hermann Paul la istoria limbii noastre". Termenul *nişte*, incriminat de acad. Iordan în fraza trunchiată, este foarte normal cînd amîndoi au scris cîte o carte cu acelaşi titlu : *Principii*... Fără a contesta valoarea ştiinţifică a lucrării în sine (care conţine, în cea mai mare parte, un important material românesc clasat după diversele cauze de schimbare a limbii), arătam doar că, în ceea ce priveşte ideile generale, Philippide e tributar lui H. Paul, lucru pe care îl afirmă şi D. Macrea (*Lingvişti şi filologi români*, p. 156 : „o prelucrare a teoriilor neogramaticului german Hermann Paul"), Al. Graur şi L. Wald (*Scurtă istorie a lingvisticii* [2], 1965, p. 71 : „o prelucrare românească a cărţii lui Hermann Paul") şi chiar acad. Iordan, de vreme ce (în *Lgv. rom.* p. 25) scrie : „Cine vrea să se orienteze mai uşor cu privire la problemele discutate în această lucrare [*Prinzipien der Sprachgeschichte*, n. n.] poate recurge la A. Philippide, *Principii de istoria limbii*, Iaşi, 1894, care s-a inspirat în bună parte de la H. Paul...".

Acad. Iorgu Iordan afirmă că îl „acuz" de „mare neîncredere faţă de lucrările lui Hasdeu" (p. 290, col. 1), cînd eu c o n s t a t că în *Introducere în studiul limbilor romanice* (1932) nu-l citează niciodată pe Hasdeu şi adaug : „Fără să facem proces de intenţie lingviştilor amintiţi, relatăm cazurile ca foarte semnificative pentru atitudinea posterităţii faţă de Hasdeu" (p. 231, n. 37). Dacă m-am referit la ediţia 1932, este nu pentru că nu aş cunoaşte-o pe ultima (în care Hasdeu apare citat de două ori, dar indirect, o dată după Th. Capidan şi altă dată după

BDD-A11083 © 1970 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:39:25 UTC)

J. Byck), ci pentru că în 1932 autorul se afla sub influenţa directă a profesorului său, Philippide. Neutilizarea lui Hasdeu o explică acad. Iordan prin aceea că a lăsat la o parte pe acei care „n-au contribuit la dezvoltarea lingvisticii romanice prin concepţii sau metode noi". Oare n-a contribuit la aceasta Hasdeu, dar cei aproape 70 de români citaţi în ed. a II-a (mulţi nelingvişti, alţii abia începători, ca G. Baronzi, V. Cota, S. Goldştein-Bîrlad, M. Negru, V. Scînteie) au contribuit? Numele lui Hasdeu trebuia, cred, amintit, dacă nu tratat mai pe larg cel puţin în legătură cu amestecul lingvistic, articolul romanic, chestionarele lingvistice, comunitate lingvistică, contaminaţie, dialect, etimologie, graniţe dialectale, pozitivism, reconstituire lingvistică, (caracterul) social (al limbii), substrat etc.

Din toate aceste lucruri acad. Iorgu Iordan deduce: „se pare că autorului [= Poghirc] îi plac astfel de lucruri" (adică polemica injurioasă). Acad. Iordan se teme că lucrarea mea ar putea avea „consecinţe primejdioase pentru educaţia profesională şi etică a tineretului nostru". Oare acesta să fie efectul unei munci de ani de zile pentru a scoate din uitare ideile şi faptele unui om de talia lui Hasdeu? Cît despre polemicile relatate, socot că mai grave consecinţe ar avea loc dacă am lăsa tineretul să citească articolele respective neprevenit asupra mobilului lor subiectiv, ceea ce ar avea ca rezultat că el nu ar mai putea discerne adevărul de insinuări sau afirmaţii nejuste şi n-ar mai avea încredere în ideile nimănui.

Eu cred că a-ţi pune toată pasiunea în sprijinul unor idei mari şi adevărate nu înseamnă subiectivism, după cum indiferenţa faţă de obiectul tratat nu înseamnă obiectivitate, iar stilul incolor nu dă neapărat caracter ştiinţific unei opere. Afectele nu distrug totdeauna ştiinţa, ci mai adesea o creează. Hasdeu este, într-adevăr, autorul unor idei mari şi adevărate şi, atîta vreme cît, aşa cum sper să fi demonstrat în cele de mai sus, nu am denaturat adevărul din pasiune, nu mă ruşinez de această pasiune a mea, de care am prevenit, de altfel, pe cititor chiar în prefaţa cărţii (p. 9). Lipsa relativă de obiecţii critice faţă de Hasdeu se explică prin aceea că, în cuprinsul limitat al cărţii faţă de vastitatea operei lui, am selectat din nenumăratele idei şi fapte tocmai pe acelea care sînt şi astăzi, fie şi parţial, valabile. Cînd, editînd fiecare lucrare, mă voi ocupa de toate ideile sale, voi arăta de fiecare dată şi ce nu se mai poate astăzi accepta.

Scopul acestui răspuns, la care aş fi renunţat bucuros dacă era vorba numai despre mine, este de a dovedi „tînărului cercetător", de soarta căreia se îngrijorează acad. Iordan, că în cartea despre Hasdeu nu i se oferă adevăruri false, invenţii ale imaginaţiei mele înflăcărate (eventual a lui Hasdeu), ci idei mari şi metode ingenioase, care şi astăzi, după mai bine de jumătate de veac, se dovedesc juste şi fructuoase. Cît despre specialistul format, el poate să cîntărească singur faptele şi să constate de partea cui este adevărul.

BDD-A11083 © 1970 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:39:25 UTC)